

ГОДИНА X. — КНИЖКА II.
СОФИЯ, 1912.

Славянски Гласъ

РЕДАКТОРЪ
Д-ръ НИКОЛА С. БОБЧЕВЪ.

ИЗДАВАТЕЛИ
СЛАВАНСКОТО
БЛАГОТВОРИТЕЛНО
ДРУЖЕСТВО
ВЪ БЪЛГАРИЯ

Майоръ Драгновъ.

Походътъ на Наполеона I въ Русия.

Духътъ на единъ народъ, както и духътъ на отдѣленъ човѣкъ, проявява се напълно само въ критичнитѣ минути, по които единствено можемъ да сѣдимъ не само за неговата мощъ, но и за младостта и свѣжестта на силитѣ му.

В. Г. Бѣлински.

Прѣди сто години два велики народа, французскиятъ и рускиятъ, трескаво се подготвяха за една отъ най-ожесточенитѣ и кръвопролитни войни, каквито помни историята на човѣчеството.

Главно причина за тая достопамятна война бѣха извѣтмѣрно честолюбивитѣ замисли на Наполеона I. Той искаше да покори почти цѣлата вселенна. Дѣло, което Римъ едва успѣ да извърши въ петъ вѣка, той мѣркаше да изпълни самъ въ едно поколѣние, — блѣтъ, докато Англия бѣ морска владчица, а Русия — независима и могъществена държава. Да разори Англия, да обезсили Русия — ето цѣльта на неговитѣ необикновени усилия; срѣдство — *континенталната система*. Но Русия дрѣзна да отхвърли пагубната за нея система, — и Наполеонъ рѣши да сломи мощната държава, която му противодѣйствуваше.

Имаше и други причини: Наполеонъ усили Варшавското херцогство, давайки да се разбере, че желае да възстанови Полша; заграби Олденбургъ, чийто владѣтель бѣ роднина на руския дворъ: това бѣ за царя «плѣсникъ прѣдъ лицето на цѣла Европа»; рускиятъ дворъ *отказа* да му даде една отъ великитѣ княгини, а туй раздразни неимовѣрно Наполеона, ненавикналъ да бѣде поражаванъ...

Отъ своя страна Русия неможеше да гледа равнодушно неспразмѣрното могъщество, което си присвои Наполеонъ, неговото насилство спрямо държави и народи и нехайството му къмъ нейнитѣ интереси.

Силитѣ на враждебнитѣ страни бѣха много неравни. Франция разполагаше съ срѣдствата на 60 м. население, имаше мощни съюзници и голѣми парични суми. Съзнавайки трудността на борбата съ Русия, Н. вдигна противъ нея сили, каквито Европа не бѣ виждала до тогава: неговата «Велика армия» броеше 608 х. д., 1240 ор. и 180 х. коня. Нищо тѣй не доказва неговия дипломатиченъ и воененъ гений, както обстоятелството, че по-голѣмата половина отъ тая многобройна войска бѣха чужденци, дошли отъ цѣла западна Европа.

Тази армия бѣ устроена образцово, подготвена искусно, въоръжена отлично, снабдена изобилно. Французката пѣхота се считаше първа въ свѣта по буйность, неуморимост и способност да маневрира; конницата блѣстѣше съ юначество; артилерията съ искусство и самостоятелност. Характерни особености на французската армия: основенъ двигателъ — чувството на честъ,^{*)} многобройность: *лекостъ, бързина, енергия* въ прѣдприятія; *дързостъ* въ изпълнението имъ.

На чело на висшитѣ единици стояха мъже съ *изпитани способности*: дѣйни, настѣпателни, но не всѣкога послушни. Всички офицери бѣха трезви, издържливи, храбри, «нигма не казваха «стой» и сѣвга бѣха *първи* въ грозния бой».

Но „à la guerre les hommes ne sont rien, c'est un homme qui est tout^{*,**)}»; ако искате да схванете войната, трѣбва да разберете оногova, който я управлява: у него е ключътъ на военната история. Е добръ, «великата армия» се вдъхновяваше отъ *генія на побѣдитъ*. «Великъ и безпрѣделенъ, като океанъ», той обладаваше безгранична *самоотверженостъ*; необикновенъ *окомиръ*; необуздано и заразително *честолюбие*; дълбокъ и всестраненъ *умъ*; несломимо *упорство*; неподобно *умѣние да чете въ думата на човѣка и маситѣ, да порази въображението имъ*, безусловно да *подчини* волитѣ имъ;

И на сѣдбата той сѣрдито повелява,

И по милионъ войска съ духа си напоява,

Безоблаченъ, студень и съ погледъ хвърковать.

(В. Хюго).

Накжсо, никога може би, Франция не е имала по-мощна, по-грозна бойна армия. Всички водачи бѣха люди нови, млади, буйни дѣца на велики дѣла, рожби горделиви на славни подвизи. И съврѣмenniцитѣ справедливо зовѣха армията и *«французска фурия»*.

Но и слѣтцето има петна. И «французската фурия» имаше слаби страни; отсъствуваха генерали, способни за *самостоятелна дѣйностъ*. Страшната централизация на всичко въ рѣцѣтъ на императора, навикътъ слѣпо да слушать, убиваше личния починъ; прѣвзходни войници, тѣ не бѣха велики граждани, способни да забравятъ себе, прѣслѣдвайки държавнитѣ цѣли; съставена *по-вече отъ чужденци*, силомъ подкарани да жертвуватъ живота си за дѣло, отдалечено отъ сѣрдцето имъ, тя носѣше въ нѣдрата си зародиша на бѣдното си разстройство.

Русия бѣ много по-слаба и по-злѣ подготвена: финанси — крайно неудовлетворителни; съюзници — само Англия, която ѝ помагаше парично; Испания и Португалия, които задържаха много французски войски. Щастие бѣ за нея, че тя успѣ оврѣме

*) Тѣзи лудетини сѣ проникнати отъ безумно честолюбие, тѣ отиватъ на бой като на пиршество. (Волтеръ).

**) На война хората не сѣ нищо, единъ човѣкъ е всичко. (Думи на Нап.).

да се помири съ Швеция и Турция и да съсредоточи силитѣ си на едно мѣсто, — противъ най-страшния си врагъ. Независимо отъ енергичната ѝ подготовка, изпърво тя можа да противопостави само 200 х. ч. съ 260 ор.

Умънието да страда, умънието да умира — ето основата на воинската доблестъ, присъща на руския войникъ въ висока степенъ. «Него не стига да убиешъ, дума Нап. I, трѣбва още и да го повалишъ». У него липсува всѣкаква поза, рисовка. Между рускитѣ войници нѣма герои; а има само людѣе, които изпълнятъ своя дългъ даже до смъртъ, — просто, скромно, отъ сърдце: оная сила е велика, която не съзнава величието си. Добродушенъ, живъ, възприемчивъ, той е безгранично прѣданъ на началниците си. Дълбоко вѣрващъ, той прѣнася страданията съ изумително търпѣние и покорностъ къмъ съдбата. Умира просто, сѣкашъ обредъ извършва, принасяйки прѣдъ олтаря на отечеството жертва отъ най-възвишена любовъ.

Най-силно поразиха французитѣ буйнитѣ синове на Донъ. *Казачитѣ*, дума де-Бракъ, сж най-добра лека конница въ Европа. Това се дължи на тѣхния вълчи и лѣсичи нагонъ, на навика имъ къмъ война, на тѣлесната имъ издържливостъ и на здравината на конетѣ имъ. Тия хора, добавя Моранъ, *бдятъ* постоянно, *възрятъ* извънредно бързо, нуждаятъ се отъ малко и едни само воинствени мисли ги вълнуватъ.

Грозно военно сѣчиво, прѣвъзходенъ строителъ на мощно господарство, което заема $\frac{1}{6}$ отъ сушата, рускиятъ войникъ се ръководѣше отъ генерали, ученици на великия Суворовъ, *испытанные трудами бури боевой*; подпомагаше се и се насърчаваше отъ *искрената любовъ* и безкористната *самоотверженостъ* на великия народъ; вдъхновяваше се отъ *непрѣклонната воля* на «Благословения» царъ — *мужъ твердый въ бѣдствіяхъ* и скромный побѣдитель.

Числената слабостъ на руската войска откупваше се донѣидѣ отъ *еднородния ѝ съставъ*, *въодушевенъ отъ пламенни чувства на любовъ къмъ отечеството* и безгранична прѣданостъ къмъ монарха.

Ужъ мы пойдемъ ломить стѣною,
Ужъ стоимъ мы головою

За родину свою! (Лермонтовъ).

Не малка полза принасяше и обстоятелството, че *руситѣ се сражаваха въ своя страна*, близу до своитѣ военни сръдства. Все пакъ никога Русия не е прѣживявала опасностъ по-голъма отъ оная, която я сполетѣ въ страшната 1812 г. Затова и никога други пжтъ рускиятъ народъ не е проявявалъ *величието на духа* си, тъй блистателно, както въ тая съдбоносна война.

Като охарактеризувахме армиятъ и личноститѣ — великани, отъ които най-главно зависѣше успѣха на дѣлото, да очъртаемъ накжсо *войната* — царство на дивни подвизи на животворния

духъ, областъ на смъртъ, безмилостна изтрѣба, непрѣкъснато унищожение, непрѣстанны ужаси, страдания, трудове, нужди.

Недостатѣчнитѣ сили, липсата на довѣрие къмъ Полша, трудността да очаква енергична подкрѣпа отъ Прусия, принуди Русия да се отбранява въ собственитѣ прѣдѣли. Но намѣсто да противопоставятъ Наполеону, който се въдъжновяваше отъ началото: „дѣйностъ, дѣйностъ, бързина“ и пламенно желаше генерална битка, — намѣсто да му противопоставятъ *връме, разстояние, суровъ климатъ и развалини*; намѣсто да отстѣпватъ крачка по крачка, избѣгвайки рѣшителни срѣщи съ царя на биткитѣ и постоянно тревожейки странитѣ и тила му, изпърво руситѣ възприеха хитрия планъ на Пфуля: да *раздѣлятъ* армията си на двѣ: едната, опирайки се на Дриския укрѣпенъ лагеръ, да задържа неприятеля отъ фронта, другата да дѣйствува въ флангъ и тилъ.

Значи, намѣсто да съсредоточатъ и безъ това слабитѣ си сили, руситѣ ги *раздѣлиха* и *разпрѣснаха*: I армия — (120 х. д., Барклай) — по Нѣманъ; II (40 х. д., Багратионъ), — между Нѣманъ и Бугъ; III — (40 х. д., Тормасовъ) — да прикрива Киевъ. *Общъ главенъ началникъ* надъ всички руски войски *нѣмаше*, а Барклай и Багратионъ бѣха мѣже съ противоположни гледища: първиятъ искаше да води завлекателна война; вториятъ вѣрнѣ на Суворовия завѣтъ: *«атакувай неприятеля, дѣто и да го срѣчи-нешъ», «никога не питай колко сж, но кждѣ сж»* — гладенъ бѣ за бой. Тая разногласица често бѣ извънредно опасна за общото дѣло.

Наполеонъ кроеше бързо, внезапно да *пробие руския центръ*, една по една да съкруши слабитѣ руски армии и да диктува почетенъ миръ. За тая цѣль, той насочи три групи — 380 х. ч. по най-удобната посока *право къмъ сърдцето на Русия*; лѣвото крило упъти къмъ Петербургъ, дѣсното — къмъ Киевъ.

Прѣди да почнатъ самата война, двамата императори обмисляха се къмъ войскитѣ съ *възвания*, които най-рѣзко изтъкваха духа, що въодушевяваше враждебнитѣ страни. Въ края на възванието Наполеонъ думаше:

«И така, напредъ! Да прѣминемъ Нѣманъ, да прѣнесемъ войната въ рускитѣ прѣдѣли. Втората полска война ще бѣде сжщо тѣй славна за Франция, както първата. Но мирътъ, който ще свържемъ, ще бѣде траенъ и ще прѣкрати полулѣковното кичливо влияние на Русия върху европейскитѣ работи».

«Призовавайки на помощъ Свидѣтеля и Застѣпника на правдата, Всемогущия Творецъ на небесата», царь Александъръ I свѣршваше съ думитѣ: «Не е нужно да напомнямъ на нашитѣ вождове, полководци и войници за тѣхния дългъ и храбростъ. Въ тѣхъ искони тече грѣмката съ побѣди кръвъ славянска. Войници! Вие защитавате *вѣрната, отечеството и свободата*. Азъ съмъ съ васъ. Богъ е противъ начинателя!»

Сравнявайки тия двѣ възвания, бѣлѣжитиятъ французски историкъ Сегюръ, цѣни ги вѣрно: «второто е проникнато отъ

мисъл за отбрана, просто е и умерено; първото има прѣдизвикателенъ тонъ, душа дързостъ и увѣреностъ въ побѣдата; второто се облѣга на религията, а първото довърява на случая; второто извиква любовъ къмъ отечеството, първото — любовъ къмъ славата.

Прѣзъ юний, внезапно, като гръмъ изъ ясно небе, Наполеонъ се озова въ Ковно и, *безъ обява на война*, веднага заповѣда на войскитѣ си да прѣминатъ Нѣманъ. Прѣдъ очитѣ на обожаемия си вожда, непрѣстанно оглашавайки въздуха съ възторжени викове, непобѣдимитѣ до тогава французкитѣ дружини почнаха да минаватъ рѣката. Нѣколко само гърмежа нарушиха мъртвата тишина на пустиннитѣ брѣгове и възвѣстиха за *«нашествието на галитѣ и на 12 народа съ тяхъ»* въ дълбокия руски океанъ отъ земя.

Царь Александъръ бѣше въ Вилна, когато неочакванъ узна за минаването на французитѣ прѣзъ Нѣманъ. Съ вълнение на лично оскърбенъ човѣкъ, той веднага написа историчнитѣ слова: «Отбраната на отечеството, запазването народната независимостъ и честь принудиха ни да се прѣпащемъ за бранъ. Азъ нѣма да сложа оржжието до тогава, до като остава единъ неприятелски воинъ въ царството ми».

Голѣмото числено прѣвъзходство на Наполеона, и неговата вулканична енергия веднага изтъкнаха крайната *опасностъ* отъ дълбока на рускитѣ сили и пълната несъстоятелностъ на борбата съ обикновени срѣдства. И царь Александъръ измѣни коренно първоначалния планъ, като заповѣда I-та армия да отстъпи, а II-та да се съедини съ нея.

За да навакса числената слабостъ на войскитѣ си, той изподзува за борба срѣдства грандиозни, необикновени, дѣйствиелни, като *се обърна съ призивъ къмъ великия народъ*: «нека неприятелътъ срѣщне въ всѣки дворянинъ Пожарски, въ всѣки духовникъ Палицина, въ всѣки гражданинъ Минина. *Съединете се всички*: съ кръстъ въ сърдце и оржие въ ржцѣ никаква човѣшка сила нѣма да ви надѣлѣ».

Прѣзъ юний царьтъ отиде въ Москва, сѣкашъ, за да узнае лично отговора. И съ очитѣ си видѣ, че колкото голѣма и да е опасността, великиятъ народъ ще я изнесе на здравитѣ си плѣщи: *«глазамъ страшно — рукамъ не страшно»*.

Цѣла Русия се отзова на царския призивъ. Рускиятъ народъ скочи като единъ човѣкъ за защита на *отечеството*. Всѣки се почувствува синъ на велика Русия. Войната се ознаменува съ свещена важностъ и всеобщъ стремежъ къмъ една цѣль:

И животъ и имотъ вземи Ваше Величество! каза великиятъ по своята скромностъ руски човѣкъ.

Селенитѣ зарѣзаха нивитѣ, прѣправиха сърпа и косата въ оржие; бацитѣ напуснаха чeledитѣ; пѣвцитѣ — независимостъта и музитѣ. «Записахъ се подъ знамената не за чинъ — пише знаменития *«пловецъ во странѣ рускихъ воинъвъ»* — а защото въ онова врѣме всѣки трѣбваше да бѣде воененъ даже и безъ да има охота». Всички сърдца трепнаха отъ свещенъ възторгъ. Всичко пламна отъ благородна жажда за бранъ:

«Тогда явилось величіе народа,
 Спасяющаго тронъ и святость алтарей,
 И тихій гробъ отцовъ, и колыбель дѣтей,
 И старцевъ сѣдины, и младость дѣвъ цвѣтущихъ,
 И славу прежнихъ лѣтъ, и славу лѣтъ грядущихъ»
 (Жуковский).

Жертвитѣ прѣдъ олтаря на отечеството потекоха отъ *цѣла Русия*, тя извади 320 х. ратника и пожертвува огромни суми. Дигна се и тихия *Донъ*. Той изпрати на бойнитѣ полета всички свои благородни синове, способни да държатъ пика въ ржцѣ. Въ тая тежка година донцитѣ принесоха услуги, които ще останатъ вѣчно врѣзани въ паметта на братския народъ.

Водени отъ знаменития «вихъръ атаманъ» *Платова*, тѣ *първи* срѣцнаха «Великата армия», *последни* изпратиха. «Заблѣстѣла отъ злато и стомана, засияла отъ юначество и пламъ», бѣлѣжи Моранъ, «нашата конница прѣдставяше чудно зрѣлище, когато се разгвасше по брѣговетѣ на Нѣманъ. Но тая картина изчезна като димъ при първата срѣща съ казацитѣ, които бѣхме навикнали да прѣзираме. Като огромна завѣса, тѣ се показваха всѣки день на хоризонта, а тѣхнитѣ пѣргави огледвачи смѣло се приближаваха до самитѣ ни редици. Ние се разгвасхме, пускахме се въ атака и почти настигвахме тѣхната лава, когато изведнажъ тя изчезваше: на хоризонта стърчѣха едни само брѣзи и борове. Слѣдъ часъ, когато почвахме да хранимъ конетѣ, черната завѣса отново изпъкваше, отново ни застрашаваше. Ние повтаряхме атаката — пакъ въ пустота. И тѣй най-добрата, най-доблестната конница *бѣ измжчена и изнурена* отъ хора, които считаше недостойни противници»...

А войната продължаваше съгласно мѣдрия планъ на хладнокрѣвния, опитния и проникателния Барклай. Той искусно *избѣгваше* генералнитѣ битки, *отстъпваше* и *завличаше* неприятеля навжтрѣ съ цѣль да изтощи силитѣ му и, като се съедини съ II-та армия, да му нанесе рѣшителенъ ударъ.

Слѣдъ редъ усиленни походи и ожесточени битки, *двѣтъ руски армии успѣха да се съединятъ подъ Смоленскъ*. Наполеонъ не може ни да ги разбие по отдѣлно, ни да ги отрѣже отъ Москва, като ги отхвърли на сѣверъ, ни да имъ попрѣчи да се съединятъ. А ужаситѣ отъ необикновената война Наполеонъ почувствува вѣтъ силно: поради липса на храна много коне измрѣха, обозитѣ останаха назадъ, а по-сетнѣ спрѣха. Войскитѣ почнаха *да гладуватъ и да напушатъ* строя, за *да плякосватъ* селата. При всичко туй, Наполеонъ извършваше усиленни походи, които изтощиха войскитѣ, развиха болести, отслабиха дисциплината. Слѣдъ 5 недѣли отъ началото на войната, Наполеонъ *изуби 150 х. ч.* Тия страшни загуби принудиха го да даде почивка на измжченитѣ си войски около Витебскъ въ най-доброто врѣме за военни дѣйствиия.

Слѣдъ съединението на рускитѣ армии, положението на руситѣ подобри се твърдѣ много: опасниятъ дѣлѣжъ на силитѣ изчезна; пристигнаха първитѣ подрѣзки отъ вжтрѣшността; армията стоеше на правия пѣтъ за Москва; силитѣ се поуравновѣсиха: 120 х. руси стояха срѣщу 180 х. французи. Липсуваше само едно — *общъ главенъ началникъ*, единство на властъ и мисль.

Затова пѣкъ, колкото по се подобряваше положението, толкова по рѣшително прѣдставителитѣ на национализма и смѣлитѣ дѣйствия *искаха да се сражаватъ*, да биятъ врага, да не го пуцатъ въ Русия, да не отслабватъ духа на войската. Самитѣ войски силно роптаеха срѣщу постоянното отстѣпление. Тѣ си спомняха великия Суворовъ, който никога не отстѣпваше и повтаряха пословицата: «Русакъ не ракъ, задомъ ходитъ не любитъ».

Въ тия тежки минути, когато бѣ необходимо да се примирятъ общитѣ интереси съ исканията, възбудени отъ страсти, на макаръ и движими отъ високо родолюбиво чувство, *самоотвержениетъ* Барклай настѣпи за лице само на 2 прѣхода. Той събуди задрѣмалия левъ. Наполеонъ бързо събра войскитѣ си, настѣпи внезапно и постави руситѣ въ критично положение, поради *разномислието* на тѣхнитѣ главни началници. Яростно и непоколебимо отбивайки пристѣпигѣ на неприятеля къмъ Смоленскъ, руситѣ оставиха врагу едни само купища отъ развалини. Барклай продължи да отстѣпва къмъ сърдцето на Русия.

Наполеонъ спрѣ главнитѣ сили въ Смоленскъ и се позамисли: да се утвърди ли въ завладѣната земя и на пролѣтъ да навлѣзе по-навѣтрѣ, или пѣкъ да настѣпи веднага. Той малко се двоумѣше: бѣдността на изминатия край и страхътъ отъ онова, що можеше да стане въ тила, накараха го да продължи похода. «*Миръ ме чака при портитѣ на Москва*», каза той, потегли напредъ, и се вдѣлбочи въ страна, дѣто всѣки кѣтъ бѣ враждебно настроенъ противъ него.

Загубата на Смоленскъ, който въ старини не веднажъ е отражавалъ враговетѣ, направи тѣжно впечатлѣние въ цѣла Русия. «*Сега вече вратитѣ за Москва сж отворени*». Народътъ, мнозинството отъ генералитѣ и цѣлата армия, която трептѣше отъ патриотична яростъ, не искаха да отстѣпватъ градове и сега да губятъ, страната да опустошаватъ. Тѣ считаха Барклая чужденецъ, съзираха *измѣна*, за което много спомагаше неруския му произходъ, не му довъряха и громко роптаеха. *Мълчаливи и навесени* крачеха войницитѣ по широкия пѣтъ; не се чуваха ни пѣсни, ни весели разговори:

Мы долго молча отступали.

Досадно было, боя ждали,

Ворчали старики:

«Чтожъ мы? На зимнія квартиры?

Не смѣютъ, что ли, командиры

Чужіе изорвать мундиры

О русскіе муштыки?»

(Лермонтовъ.)

Барклай не залѣгаше вече да избѣгва срѣща, а дирѣше само удобна и силна позиция, дѣто да встѣпи въ генерална битка. Но избраната отъ него позиция Багратионъ намѣри негодна; избраната отъ Багратиона — той не одобри. На 17 августъ двѣтъ армии стигнаха при Царево Займище, дѣто Барклай рѣши да спре. Но въ сѣщия день пристигна *Кутузовъ*, главния началникъ на всички армии и опѣлчения. Подвигътъ на Барклая бѣ великъ, но суровъ и капризенъ бѣ неговиятъ жребий, който го накара на половинъ пѣтъ да отстѣпи другиму и лавровия вѣнецъ, и власта, и дълбокия замисълъ. Неговата участъ бѣ трагично печална и способна да възбуди гнѣвъ у великия пѣвецъ:

О родъ людской, достойный слезъ и смѣха,
Жрецы минутнаго, поклонники успѣха!
Какъ часто мимо васъ проходитъ человекъ,
Надъ кѣмъ ругается слѣпой и буйный вѣкъ,
Но чей высокій ликъ, въ грядущемъ поколѣнѣхъ
Поэта приведетъ въ восторгъ и умиленіе!

(Пушкинъ).

Но мислителтъ, пише Бѣлински, благославяйки паметъта на Барклая и благоговѣйки прѣдъ неговия свещенъ подвигъ, неможе да обвинява и неговитѣ съврѣмenniци, виждайки въ това явление разумна и неизмѣнна необходимостъ: *потрѣбенъ бѣ руски полководецъ, съ руско име, — олицетворитель на нравственото могѣщество на своя народъ*. Такъвъ полководецъ бѣ Куртузовъ, синъ не на случая, а на сѣдбата. Той бѣ назначенъ го прѣдстава на особенъ комитетъ, който намѣри, че несполукитѣ произлизатъ отъ *липса на еднотѣчание* надъ всички армии и че за успѣха е необходимо да се назначи общъ главенъ началникъ, чийто изборъ да се основе на извѣстни опити въ военното искусство, на отлични арби, на общо довѣрие и на старшинство.

Всички тѣзи условия най-пълно удовлетворяваше Кутузовъ. Него и посочи комитетътъ, макаръ и да знаеше, че царътъ не особено го обичаше. Нѣщо по-вече: *Кутузова посочваше цѣла Русия*:

«Тогда народной вѣры гласъ
Воззвалъ къ святой твоей сѣдинѣ:
«Иди, спасай!» Ты всталъ и спасъ».

(Пушкинъ).

Предпазливъ и хитъръ, Кутузовъ бѣ най-опасния врагъ на Наполеона. *Неизмѣнно спокоенъ*, той зрѣло обмисляше всѣко свое прѣдприятие; строго прѣсмѣтваше всѣка своя стѣпка. Безъ блѣсъкъ и шумъ, а съ *«връме и тѣрпѣние»* — неговии воини-юнаци, и *«скромно поведѣние»* той достигаше велики резултати. Суровъ човѣкъ отъ стара руска закалка, дълбокъ познавачъ на своя народъ, той бѣ

«Идолъ стѣверныхъ дружинъ,
Маститый стражъ страны державной,
Смиритель всѣхъ ея враговъ»...

Новиятъ «властелинъ» бѣ възторжено посрѣщнатъ отъ народъ и войска, при която скоро пристигна. Поздравлявайки почетния караулъ, той произнесе високо: *„И съ такива юнаци все отстѣпватъ и отстѣпватъ!“* Тия слова веднага се разпространиха по цѣлата армия: *«прѣхалъ Кутузовъ битъ французовъ»*; всички ликуваха, всички нетърпѣливо очакваха битка.

Кутузовъ не одобри избраната позиция и заповѣда на войскитѣ да отстѣпватъ. Вжтрѣшно той съчувствуваше на Барклаевата мисль. Но общиятъ гласъ на армията искаше друго. Тоя гласъ, мжжественъ, високъ, срѣщна се съ другъ гласъ, още по-силенъ и по-възвишенъ, — гласътъ на Русия. Великиятъ народъ виждаше войнство, мощно, непоколебимо; виждаше опълчение огромно; Царь твърдъ и готовъ всичко да жертвува за защита на драгоцѣнната за всѣки русинъ първопрѣстолна столица и *непрѣклонно искаше да се встѣпи въ бой*. За народа, за войската *сърдцевѣдецътъ старъ* даде бородинската битка, очистителна жертва за оставянето на Москва... (Край въ сл. кн.).

Майоръ Дранговъ.

Походътъ на Наполеона I въ Русия.¹⁾

Два дни прѣди славната битка, прѣднитѣ руски войски заеха Шевардинския редутъ за да задържатъ неприятеля и да се приготвятъ за упорна отбрана. Наполеонъ атакува редута; противникитѣ не отстъпваха единъ другиму нито въ храбростъ, нито въ стремителность и ожесточено биха се до късно. Руситѣ узнаха, че Наполеонъ застрашава най-вече центъра и лѣвото крило и съответно поразмѣстиха войскитѣ. Французитѣ не успѣха да хванатъ ни единъ плѣнникъ: *«руситѣ умирайтѣ, но не се предаватъ»*. «Странна война!»

На 25 августъ двѣтѣ войски се приготвиха за бой. Наполеонъ огледа бойното поле. Противъ прѣдложението на Даву, той се отказа отъ обхватъ, който би далъ поводъ на руситѣ отново да избѣгнатъ боя и рѣши да атакува отъ фронта.

Французскиятъ лагеръ *ликуваше*: Наполеонъ издаде кжса, енергична и горда заповѣдь, която дишаше съ пълна увѣреностъ въ успѣха:

«Войници! Ето битката, която толкова много желаете. Побѣдата зависи отъ васъ; тя е необходима за насъ. Тя ще ни даде изобилни припаси, добри зимни квартири и бързо завръщане въ отечествотъ!»

Бийте се както при Аустерлицъ, Фридландъ, Ваграмъ и Смоленскъ и нека най-отдалеченото потомство съ гордостъ да разказва за подвизитѣ ви въ днешната битка. Нека говорятъ за васъ: *той бѣше въ голѣмата битка подъ стѣнитѣ на Москва»*.

Зловѣща тишина царуваше въ руския станъ. Мѣлчаливо и спокойно руситѣ се готвѣха за битката, която всички считаха *свещена*; обличаха се въ чисти дрѣхи; прѣгледваха оржието. Кутузовъ заповѣда да прѣнесатъ покрай цѣлата войска чудотворната икона на смоленската Божия Майка. Това живо напомняше нравствената подготовка къмъ великото куликовско побоище. Духовенството вървѣше въ ризи, кадилници димѣха, свѣщи го-

¹⁾ Вж. кн. II.

рѣха, въздухътъ се огласяваше съ благозвучно пѣние и светата икона шестуваше. Отъ само себе си, по сърдечно влечение, 110 х. армия падна на колѣнѣ, опрѣ чело въ земята, която бѣ готова да напои до ситостъ съ кръвта си. Всѣду се кръстѣха; нѣкои ридаета; намѣста изтрѣгваха се дълбоки въздишки, чуваха се слова: «Прѣсвѣта Богородице, помогни ми да защитя отечеството». Окржженъ отъ щаба, самъ Кутузовъ благоговѣйно посрѣщна иконата, поклони ѝ се до земя.

Цѣлиятъ день той обхождаше войскитѣ и говорѣше имъ кжсо, просто, искрено. И неговитѣ старчески слова вселяваха въ сърдцата пълна готовностъ да се жертвуватъ за Москва и Русия. Въ сжщия духъ говорѣше и всѣки отъ неговитѣ доблестни сподвижници:

Полковникъ нашъ рожденъ былъ хватомъ:

Слуга царю, отецъ солдатамъ...

И молвилъ онъ, сверкнувъ очами:

»Ребята, не Москва ль за нами?

Умремте жъ подъ Москвой

Какъ наши братья умирали!» .. (Лермонтовъ).

Тѣй подготовени духовно, двѣтъ войски бѣха осѣнени отъ онова *свещено безумство*, което единичко подтиква арминтѣ къмъ велики дѣла: *умѣнието да побѣждавашъ е умѣние беззавѣтно да се жертвувашъ*...

Дойде сждбоносния день. Настана неизгладимата отъ руската паметъ *битка на доблестнитѣ*. На тѣсно пространство безспирно гърмѣха цѣли 15 часа по-вече отъ 1000 ор.; биеха се отчаяно 250 х. юнака. Въздухътъ бѣше димъ и огънь; яростниятъ ржченъ бой и конния натискъ — почивка. Битка хомерична, дѣто всѣки дѣйствуваше, сѣкашъ, за себе, биеше се за свое *лично дѣло*, за своя *лична обида*. Битка на генерали, дѣто отдѣлно се подвизаваха и огнедишация Ней, и лева на руската армия Багратионъ, и безумно-смѣлия Мюратъ, и руския баярдъ Милорадовичъ...

Вамъ не видать такихъ сражений!..

Носились знамена, какъ тѣни,

Въ дыму огонь блестялъ;

Звучалъ булатъ, картечь визжала,

Рука бойцовъ колотъ устала,

И ядрамъ пролетать мѣшала

Гора кровавыхъ тѣлъ... (Лермонтовъ).

Като морски вълни една слѣдъ друга разбиваха се о мощнитѣ руски гърди непобѣдимитѣ до тогава Наполеоновы полкове. Ни побѣдниятъ гений на великия полководецъ, ни бойната опитностъ на неговитѣ маршали и генерали, ни челичената издржливостъ на буйнитѣ му дружини, — нищо въ тоя сждбоносенъ день *невозможа да сломи безграничната самоотверженостъ на руския войникъ*, нищо *невозможа да поколебае бодростта на силния му духъ*.

Ползувайки се отъ *неподражаемитъ* образи, които ни рисува Толстой, нека се издигнемъ малко въ възвишената духовна област на титаничната битка:

Даву, Ней, Мюрать нѣколко пжти водиха въ областъта на огъня стройни и огромни маси войска. Но противно на онова, що неизмѣнно ставаше въ всички прѣдишни битки, вмѣсто очакваната вѣстъ за бѣгство на неприятеля, стройнитѣ маси войска се връщаха *оттамъ* разстроени, изплашени тълпи. Тѣ отново ги устрояваха, но хората ставаха все по-малко.

Отъ разни крайща тичаха адютанти и всички едно твърдѣха — *подкрѣпа!* Всички казваха, че руситѣ се държатъ на мѣстата си и произвеждатъ *un feu d'enfer* (адски огънь), отъ който тае французската войска.

Наполеонъ изпитваше тежко чувство. *Страшниятъ размахъ на ржката падаше вълшебно безсилно.* По-напрѣдъ, слѣдъ 2—3 разпоредби, маршали и адютанти тичаха съ весели лица, обявявайки за трофеитѣ. А сега нѣщо *странно става съ неговитѣ войски!*

Като прѣкарваше прѣзъ въображението цѣлата тая странна руска война, въ която не бѣ спечелилъ ни една битка, не бѣ взелъ ни знамена, ни топове, ни корпуси войска; като гледаше на скришно печалнитѣ лица на окръжаващитѣ и слушаше донесенията, че *руситѣ все стоятъ* — *страшно чувство го обземаше* и нему идваха наумъ всички случайности, които можаша да го погубятъ.

Извѣстнето, че руситѣ атакуваха лѣвия му флангъ, възбуди у него ужасъ. Той отиде къмъ Семеновско. И въ барутния димъ, който бавно се издигаше, видѣ ужасъ, — толкова много убити на малко пространство, колкото никога не бѣ виждалъ. Въ сгъстени строеве руситѣ *стояха* задъ Семеновско, а орждията тнѣха и димѣха по тѣхната линия.

Нѣкой отъ генералитѣ прѣдложи Наполеону да вкара гвардията у бой... Той наведе глава и дълго мѣлча: *«На 3500 км. отъ Франция азъ нѣма да оставя да унищожатъ гвардията ми»*. И, споредъ Сегюра, добави: *«Ако утрѣ има битка, съ какво ще я продължа?»* Би могло да му се отговори съ неговитѣ властни слова: *«Генерали, които пазятъ войскитѣ си за деня слѣдъ битката, всѣкога биватъ бити»*.

Кутузовъ спокойно изслушваше донесенията, даваше заповѣди, когато трѣбваше; но изслушвайки донесенията, той, сѣкашъ, не се интересувахе отъ смисъла на думитѣ, а отъ *израза на лицата и тона на рѣчьта на доносителитѣ*. Той слѣдѣше оная неуволима сила, която се зове *духъ на войската* и я ржководѣше, до колкото можеше.

Волцогенъ отиде при него: всички точки отъ нашата позиция сж въ неприятелски ржцѣ и нѣма съ какво да ги отнемемъ, защото нѣма войски; тѣ бѣгатъ и нѣма възможность да ги спремъ, — докладваше той.

— Вие видѣхте ли? видѣхте ли?.. завика Кутузовъ намръщено, ставайки бързо и настѣпвайки къмъ Волкогена. — Какъ?.. Какъ смѣете! завика той, правейки застрашителни движения съ преперливѣ си ржѣ и пжхтейки. — Какъ смѣете, господине, да казвате туй на мене. Вие нищо не знаете. Прѣдайте генералу Барклаю, че неговитѣ свѣдѣния сж несправедливи и че истинския ходъ на битката е извѣстенъ на мене, главния началникъ, по-добрѣ, отколкото нему.

Волкогенъ искаше да възрази нѣщо, но Кутузовъ го прѣсѣче:

— Неприятельтъ е отблѣснатъ на лѣвото и разбитъ на дѣсното крило. Ако стѣ видѣли злѣ, господине, то недѣйте си позволява да приказвате онова, що не знаете. Заповѣдайте да отидете при генералъ Барклая и да му прѣдадете, че *твърдо съмъ рѣшилъ да нападамъ утрѣ неприятеля*, рече строго Кутузовъ.

— Отбити сж навсѣкждѣ, за което благодаря на Бога и на храбрата ни войска. *Неприятельтъ е побѣденъ* и утрѣ ще го изгонимъ отъ свещената руска земя, рече Кутузовъ крѣстейки се и изеднажъ захлѣца отъ бликналитѣ у него сълзи...

Безъ да погледне Волкогена, той заповѣда да напишатъ заповѣдта за атаката на утрѣшния денъ. И по неопредѣлима, тайнствена свръзка, която поддържа въ цѣлата армия едно и сжщо настроение, което се зове *духъ на армията* и съставлява *главния нервъ на войната*, думитѣ на Кутузова, неговата заповѣдъ за утрѣшната битка се прѣдадоха едновременно по всички крайща на войската, утѣшиха я и ободриха...

Не само Наполеонъ усѣщаше, че страшния замахъ на ржката пада безсилно, но и всички генерали, всички войници отъ французската армия; слѣдъ всички по-напрѣжни битки, дѣто слѣдъ 10 пжти по-малко усилия неприятельтъ бѣгаше, тѣ *изпитваха* еднакво *чувство на ужасъ* прѣдъ оня неприятель, който слѣдъ като изгуби *половина* отъ войската си стоеше тъй грозно въ края на битката, както въ началото ѝ. Нравствената сила на французската нападателна армия бѣ изчерпана. Не оная побѣда, която се опредѣля отъ числото на взетитѣ знамена и отъ мѣстото, на което стояха и стоятъ войскитѣ, а *нравствена побѣда*, оная, която убѣждава неприятеля въ нравственото прѣвъзходство на своя врагъ и въ своето безсилие, *удвѣржаха руситѣ при Бородино*.

Самъ Наполеонъ казва: «Отъ 50 сражения, дадени отъ мене, въ битката подъ Москва бѣ проявена най-голямъ доблестъ и спечеленъ *най-малкъ успѣхъ*. Французитѣ се показаха *достойни да спечелятъ побѣда*, а руситѣ добиха право да се считатъ *непобѣдими*».

И наистина, като почнемъ отъ Кутузова и свършимъ съ послѣдния воинъ, всички се смѣтаха непобѣдими. Съ простодушенъ, но благороденъ, силенъ и пълненъ съ поезия езикъ, бородинскиятъ ветеранъ мълви:

Вотъ смерклось. Были всѣ готовы
Завтра бой затѣять новый
И до конца стоять... (Лермонтовъ).

Прѣди да се срази отново, Кутузовъ разпрати щаба си да разузнае за състоянието на войскитѣ. Всюду загубитѣ бѣха огромни: 50 х. юнака, усрѣдна жертва на любовь къмъ отечеството, лежахъ на страшното бородинско поле. «Кой е тоя полкъ?» — попита Толь, огледвайки лѣвото крило. Отговориша му: «Това е цѣлата втора гренадерска дивизия»:

Тамъ престолъ и Русь спасая,
Войско цѣлое легло,
И престолъ и Русь спасло. (Жуковски.).

Кутузовъ отстѣпи къмъ Москва. Мислитѣ на цѣла Русия бѣха обърнати къмъ своитѣ непоколебими защитници; всички бѣха увѣрени, че съ юначнитѣ си гръди доблестното воинство ще отстои първопрѣстолния градъ; и то разбираше свещения си дългъ: никой не се съмняваше, че подъ стѣнитѣ на Москва ще има кървопролитна битка: «ляжемъ или побѣдимъ». Тѣй мислѣше изпърво и самъ Кутузовъ. Но Наполеонъ имаше 100 х. д., а руситѣ не повече отъ 60 х. Кутузовъ знаеше, че първата изгубена битка ще рѣши съдбата не само на Москва, но и на цѣла Русия. А трѣбваше безъ друпо да побѣди врага и затова не се поколеба да пожертвува Москва за да спаси Русия. Той събра воененъ съвѣтъ. Почнаха се прѣспирни. Тѣ траяха дълго. Кутузовъ тежко въздѣхна. Всички се обърнаха къмъ него:

— И тѣй, господа, ще рече, азъ трѣбва да плата за строшенитѣ сждове. И като се повдигна мудро, отиде при масата. «Господа! Азъ чухъ вашитѣ мнѣния. Нѣкои нѣма да се съгласятъ съ мене: съ загубата на Москва, не е изгубена Русия, докато бжде запазена армията. Прѣдавайки столицата, ще приготвимъ гибель врагу. Зная, че всичката вина ще падне върху мене, но жертвувамъ себе си за благо на отечеството. Заповѣдвамъ да се отстѣпва».

Армията напусна Москва и се упъти къмъ Рязанъ. Заедно съ нея напуснаха имота си и домоветѣ си всички жители на Москва. За руситѣ, пише Толстой, *неможеше да има въпросъ*, добро или лошо ще бжде подъ управата на французитѣ въ Москва. Тѣ неможаха да стоятъ подъ французска управа. За тѣхъ това бѣ най-лошо отъ всичко. И въ единъ день Москва *запустѣ*.

А Наполеонъ спрѣ се, гордѣ, на Поклонната височина, отдѣто се откриваше великолѣпенъ изгледъ на златоглавата источна хубавица. — Ето, най-послѣ, тоя знаменитъ азиатски градъ съ безбройнитѣ си църкви, тая свещена Москва. Тя лежи подъ нозѣтѣ ми и очаква съдбата си!... Само една моя дума и тая стара столица на царетѣ би изчезнала. Но азъ ще бжда великодушень къмъ побѣденитѣ... Възъ старитѣ паметници на варварството и

деспотизма азъ ще напиша великитѣ думи на справедливостта и милосърдието...

И отъ послѣдне щастие упоентъ, дълго чакаше Наполеонъ. колѣнопрѣклонена Москва да му поднесе тържествено ключоветѣ отъ стария Кремль, да му изяви благодарностъ, да го моли за милостъ. Напразно. Москва глава не наведе, жива душа за срѣща не изпрати: тя бѣ *гробъ* за Наполеона.

Нѣтъ, не пошла Москва моя
Къ нему съ повинной головою.
Не праздникъ не пріемный даръ —
Она *готвила пожаръ*
Нетерпѣливому герою! (Пушкинъ).

«Вижда се, тия варвари не знаятъ, какъ да прѣдаватъ градове!» И влѣзе въ Москва. И настани се въ старитѣ царски палати. «Ще видимъ сега, какво ще правятъ руситѣ. Сега имаме зимни квартири! Ще покажемъ на цѣлия свѣтъ, че една армия може да зимува всрѣдъ неприятелска нация дори и когато е заобиколена отъ всички страни! *Убѣденъ съмъ*, че Александъръ I не ще докара дотамъ работата; ние ще се съгласимъ и той ще подпише миръ».

На другия день *цѣлата Москва бѣ обзета отъ пламъкъ*; стариятъ Кремль потъна въ червенина. Прѣдъ очитѣ на Наполеона прѣдстана бездна. Дланъта на Немезида повдигна се надъ великана. Той гледаше, като гръмнатъ. Ядъ, злоба, страхъ и ужасъ бѣха отпечатани на лицето му. «Скити!» извика той въ безсилието си, а огъня все по-вече и по-вече се разпаляше.

— Думата «невъзможно» нѣмаше я въ моя рѣчникъ, но сега трѣбва да се впише. — Избавете ме отъ този адъ! Но наоколо бѣ цѣло море отъ огънь: навсѣкждѣ треши, бучи, събаря се. Прѣслѣдванъ отъ огнена ламя, той се прѣмѣсти въ Петровския дворець. Отгукъ, въ мисли потъналъ, гледаше на грозния пламъкъ и цѣли 5 дена бездѣйствиуаше. До толкова той бѣ угнетенъ, смазанъ отъ необикновения пожаръ.

Тъкмо тогава неговата непобѣдима армия, пусната въ богатия градъ, забрави всѣкакви нравствени граници, разтича се низъ Москва, чупи, троши, събаря, краде, плячкосва всичко. *Свещената дисциплина изчезна*: войницитѣ не слушаха офицеритѣ си. Самтъ Наполеонъ издаде заповѣдь: «днесъ на развода ни единъ отъ офицеритѣ не ми салютува!»

Ограбената Москва се намираше въ джобоветѣ, въ пазвитѣ, въ торбитѣ на армията; само за тия богатства тя можеше да се бие, само тѣхъ да защитава, за побѣди тя вече не блѣнуваше!

Москва бѣ *грозно пепелище*. Църквитѣ бѣха прѣобърнати на конюшници и жилища; светитѣ мощи разхвърлени; иконитѣ — обезобразени, изпосѣчени, изгорени; прѣстолитѣ — съборени и изхвърлени; цвиленето на конетѣ и мръснитѣ пѣсни и псувни.

на войниците смѣниха благозвучнитѣ химни, които се чуваха подѣ величественитѣ сводове.

Велика бѣ жертвата, която принесе руския народъ, но величествени бѣха и плодоветѣ ѝ. Слѣдъ жертва, като *Москва*, всѣка друга бѣ ничтожна и царьтъ твърдо рѣши да отмъсти за оскърбеното си отечество, като съкруши самия Наполеона: „азъ или той; той или азъ, но заедно ние не можемъ царствува“.

Ограбването на Москва, свирѣпствата на неприятеля, оскверненитѣ светини и особно яркитѣ пламъци на пожара *възбудиха още по-вече великия народъ* и бѣха зора на руско тържество. Сега именно войната стана въ пълна смисълъ *народна*. Сплотени около държавния си вождь всички класове образуваха непобѣдима фаланга отъ защитници на родината си; всички еднакво горѣха отъ яростъ, всички охотно летѣха у бой.

Суетна бѣ Наполеоновата надежда: намѣсто миръ, той срѣдна нечuto упорство; намѣсто удобни квартири — грозни развалини: намѣсто почивка — непрѣкъснати тревоги; намѣсто изобилни припаси — пустиня, лишена отъ всичко.

Като измина два прѣхода къмъ Рязань, Кутузовъ *внезапно и скришно* остави тая посока, извърши знаменития си фланговъ походъ къмъ Тарутино и *прѣгради* достѣпа на Наполеона къмъ богатитѣ южно-руски области. Главнитѣ операции сирѣха. Тогава руситѣ развиха въ широки размѣри опустошителни *партизански* дѣйствия. Пламенниятъ боецъ-поетъ-партизанъ Давидовъ съ руския си усѣтъ прѣвъ разбра значението на оня *страшенъ кривакъ*, който трѣбваше да изгрѣби великата армия по части. Пѣвецътъ на руската слава тъй описва безтрепетнитѣ партизани:

Блистають смертью ихъ мечи,
Отъ стрѣлъ ихъ нѣтъ спасенья;
По всѣмъ разсыпаны путямъ,
Невидимы, и — зрими;
Сломили здѣсь, сражають тамъ,
И всюду неведимы. (Жуковский).

Врѣмето, употребено за усиление на армията при Тарутино, пише неустрашимия Давидовъ, не бѣ изгубено отъ партизанитѣ: около 6 недѣли подредъ съобщенията на французитѣ съ тила бѣха прѣсѣчени отъ тѣхнитѣ ненадѣйни напади. Никога отъ началото на войната не се виждаха въ руския станъ толкова много плѣнни, колкото въ течение на тази епоха. Изгледваше, че смѣлостята и дѣйноста на партизанитѣ толкова по-разтѣше, колкото неприятелскитѣ войски, почти обсадени, ставаха по-прѣдпазливи. Казачитѣ, бѣлѣжи Морантъ, отрѣзаха армията отъ всѣки източникъ за животъ и ожесточено нападаха фланговетѣ ѝ, като раздраженъ рой *пчели*, чиито безчислени ужилвания измжчватъ и обезсилватъ лъва.

Силна поддръжка на партизанитѣ бѣха *народнитѣ дружини*. Тѣ образуваха около Москва ново колело, което тѣсно блоки.

раше французитѣ. Още когато падна Смоленскъ, прѣди да се прогласи официално партизанската война, хиляди хора отъ неприятелската армия, останали назадъ, „миродери“, фуражири, бѣха изтрѣбени отъ казаки и селени. Тѣ помитаха ония листа, които падаха сами отъ изсъхналото дърво — французската армия, а понѣкога друсакъ това дърво. «Макаръ че французитѣ се оплакваха, кривакътъ на народната война — „дубина народной войны“ — се повдигаше съ всичката си страшна и величествена сила и безъ да пита лични вкусове и правила, съ глупашка простота, но съ цѣлестобразностъ, безъ да прѣбира нищо, издигаше се, спущаше се и млатѣше французитѣ до тогава, докато не погина цѣлото нашествие. Блазѣ на оня народъ, дума Толстой, който въ минути на изпития просто и сръчно повдигне първия кривакъ, що му попадне и млати до тогава, додѣто въ душата му чувството на обиди и мѣстъ не се замѣни съ прѣзрѣние и жалостъ“...

Наполеонъ виждаше бѣдственото положение на армията си, съзнаваше опасността, но все още надѣваше се, че царътъ ще му прѣдложи миръ. Врѣмето летѣше, а царътъ не се обаждаше. Той се прѣброди. Когато му донесоха, че войскитѣ треперятъ прѣдъ мисълта — да не би да се помири съ врага, царътъ обяви: «по-скоро ще пусна брада до поясъ и ще се храня съ хлѣбъ въ Сибирь, отколкото да подпиша позора на отечеството си и на добритѣ си поданници». Чудно! Човѣкътъ, когото Наполеонъ считаше сговорливъ всъду, въ Москва стана неговъ *непримиримъ врагъ*. Това дивниятъ му умъ не можа да прѣдвиди: и катастрофата бѣ неминуема.

Безсилентъ да излѣзе на глава съ необоримото упорство на царя, Наполеонъ самъ прѣдложи миръ. — «*Войната тепърва се почва*», отвърна Кутузовъ. «Азъ ще бѣда проклетъ отъ потомството, ако подамъ поводъ за какво и да е прѣмирие: тѣй мисли днесъ нашия народъ». Но за да приспи по-дълго Наполеона въ Москва, Кутузовъ обѣща да донесе царю за всичко, което желаше. И Наполеонъ чака, бави се, залъгва се съ разни прѣгледни. Но внезапно донесоха му, че Мюратъ е разбитъ при Тарутино. Тая грозна вѣстъ ускори излаза му отъ Москва.

Начело на гладна, изтънена, изпокжсана войска, Наполеонъ веднага се упъти къмъ Калуга за да мине по неопустошена страна. Заедно съ армията потегли *грамаденъ обозъ*, натъпканъ съ драгоценности, задигнати отъ Москва. Самъ Наполеонъ мѣкнѣше своя собственъ *tresor*. Поради това войскитѣ му вървѣха, като костенурка. За да излѣже руситѣ и да спечели врѣме, Бертье писа Кутузову за разни международни въпроси, за човѣколюбие и т. н. Напразно. Неуморимиятъ и безстрашниятъ партизанъ Сеславинъ оврѣме откри кроежитѣ на Наполеона.

Като узна, че Наполеонъ напусналъ Москва, Кутузовъ се обърна къмъ иконата на Спасителя: Господи, Создателю мой! Ти чу нашата молитва, рече той съ разтреперенъ гласъ, и си

сложи рждѣтъ. Спасена е Русия. Благодаря Ти, Господи! — И той заплака.

Веднага руската армия потегли отъ Тарутино и прѣгради пѣтя на французитѣ при Малоарославецъ. Произлѣзе необикновено ожесточена и кървопролитна битка. *Осемъ* пѣти града минаваше отъ едни рждѣ въ други. »Наполеонъ иска да си пробие пѣтъ, каза доблестния Дохтуровъ: той нѣма да успѣе или ще мине по моя трупъ».

Наполеону оставаше едно отъ двѣтъ: да разбие руската армия или да отстъпи по стария опустошенъ пѣтъ. За да разрѣши тоя въпросъ, той събра *воененъ съветъ*. Отчаянъ, безсиленъ, изгубилъ вѣра въ себе си, въ маршалитѣ си, въ армията, *той дълго се двоумише*. Най-сетнѣ, продиктува на Бертье тая заповѣдъ: »Ние отивахме да атакуваме неприятеля, но Кутузовъ отстъпи... и императорътъ рѣши да се върне назадъ», сир. да отстъпи по гибелния пѣтъ за Смоленскъ.

Замисленъ, постърналъ, начело вървѣше самъ Наполеонъ. Той не гледаше нито болни, нито ранени, нито назадъ останали. За него важно бѣ само едно: по-скоро да остави тая скитска земя, по-бързо да се озове въ Франция.

Туку задъ Наполеона слѣдваше Платовъ съ неуморимитѣ си казаки; отлѣво напредваше по най-къси пѣтища Кутузовъ съ главнитѣ сили, та караше го *да бърза* за да не бжде отрѣзанъ; отвсѣждѣ го окръжаваха партизани, които нападаха непрѣстанно, прѣграждаха мостове, задрѣстяха тѣснини. Ни дъждове, ни липса на пѣтища, ни тъмни ноци, — нищо не спѣваше тия «вождове на неустрашимитѣ»: всѣки мигъ французитѣ трѣбваше да стоятъ на цѣрѣкъ и да чакатъ тѣхната внезапна атака.

Безспирното отстъпление съ усиленіи походи по разорена страна *разстрои* съвършено французката войска. Тя почна да се топи, като снѣгъ подъ горещитѣ лъчи на слънцето. При Вязма руситѣ нападаха французкия ариергардъ, прѣдвожданъ отъ знаменития маршалъ Даву и го принудиха да си пробива пѣтъ съ голѣми загуби. Ней, *«най-храбриятъ отъ храбритѣ»*, смѣни Даву. Но тукъ и Ней неможа да помогне. Гвардията, която вървѣше на чело, изтрѣбяваше послѣднитѣ запаси и оставаше слѣдъ себе гола пустиня. Скоро падна снѣгъ, почнаха студове. Конетѣ гинѣха; артилерия и обози се зарѣзваха; пѣтя и бивачнитѣ мѣста се обозначаваха съ стотини трупове, полузасипани съ снѣгъ.

Всички вървѣха умислени, унили; съ изпити лица, тѣ не знаеха вече, що е смѣхъ, що е шега; студъ и гладъ бѣ сковалъ всичко; единъ само ужасъ царуваше въ цѣлата армия. Войници, офицери, генерали отстъпваха безредно и разбъркано; никой не искаше да знае никого. *Нещастие то бѣ изравнило всички* и всѣки залѣгаше само за себе; всичко се влачеше, вървѣше, мърдаше умерено, гладно, босо, необлѣчено... *«Ils grognaient et le suivaient toujours»* ... сир. «тѣ мърморѣха, но го слѣдваха всегда»...

Всичко, даже оржиято бърка на нещастните войници да вървят, дума Сепюр, който прѣживѣлъ тѣзи ужаси; тѣ твърдѣ често се прѣпъватъ, падатъ; отъ студъ ржцѣтъ имъ не могатъ да държатъ пушките, прѣситѣ имъ се вдървяватъ . . . Вѣтрѣтъ фучи, бие въ очи; мнозина викатъ: другари, помогнете ми да стана, дайте ми ржка, азъ искамъ съ васъ да вървя; но намѣсто да му помогнатъ, тѣ се нахвърлятъ върху него и го обиратъ; мнозина отъ гладъ и студъ бѣха се обърнали на идиоти; тѣ ядѣха труповѣтъ на своитѣ съратници или гризѣха собственитѣ си ржцѣ; мнозина втрѣнчаха погледитѣ въ замръзналитѣ си другари и не слѣдъ много падаха до тѣхъ. *«Който спднѣше, заспиваше, а който заспиваше — умираше».*

Единъ раненъ войникъ помоли Нея да му помогне. «Какъ бихъ могълъ да ти помогна», отвѣрна самоотвержения воинъ, — *„ти си жертва на войната“*. Войници, обрѣчени на смъртъ за народно благо, въ тия, нагледъ, студени слова не виждаме безсърдечностъ. Не. Тѣ изразяватъ откровенно вѣчната истина, че на война *войникътъ е назначенъ на мре*, истина, почти забравена въ нашия миролюбивъ свѣтъ.

Въ Смоленскъ французитѣ очакваха да видятъ края на бѣдствения походъ; той имъ се прѣдставяше като обѣтована земя. Самъ Наполеонъ мислѣше да прѣзимува тукъ. Въмѣсто туй, войскитѣ не бѣха даже пустнати въ града. Храна получи само гвардията; останалитѣ корпуси *втурнаха се да яратъ* за да утолятъ страшния гладъ. За дълга почивка и дума неможеше да става: отзадъ Кутузовъ настигваше французитѣ, а отпрѣдъ други руски войски затѣгаха да имъ затворятъ изхода отъ Русия. Наполеонъ побѣрза да отстъпи.

При Красни руситѣ отрѣзаха три корпуса. Челнитѣ два отвориха си пжтъ съ грамадни загуби, но последния бѣ *почти унищоженъ* и само необикновено енергичния, хладнокрѣвния и упорития *Ней* съ шпна хора успѣ да избѣга по околентъ пжтъ.

Ето и най-последнята ужасна драма на великата война — *Березина*. Тукъ Чичаговъ прѣгради пжтя на французитѣ. Положението на Наполеона бѣше досущъ безисходно: той разполагаше само съ 36 х. д., жалка артилерия и конница — само *„свещения ескадронъ“*, съставенъ отъ 500 конни офицери и командуванъ отъ двама знаменити генерали; взводни командири бѣха бригадни генерали. Но рускитѣ армии бѣха извънредно разпрѣснати и лишени отъ единство въ властѣта: отъ 100 х. д. тѣ съсредоточиха на рѣшителната точка само 5 х.; нежелайки да се подчини Чичагову и, главно, *бойки се да се срѣцне лице съ лице съ великия полководецъ* — и въ тоя критиченъ мигъ титанѣтъ бѣ страшенъ! — Витгенщайнъ бѣ извънредно прѣдпазливъ; а Кутузовъ бѣ останалъ много назадъ: *«всичко това ще рухне и безъ мене»*, непрѣстанно твърдѣше той и бѣше убѣденъ, че окончателното уничтожение на Наполеона и спасението на европейскитѣ държави не е изгодно за Русия. Цѣли 4 дни Наполеонъ и неговитѣ славни маршали се

бориха искусно и енергично съ руситѣ; при все това тѣ оставиха *ужасни жертви*: много години по-сетнѣ тамъ се виждахъ островъ отъ обози и трупове, а на брѣговетѣ — три хѣлма отъ човѣшки кости. Де-Бракъ живо описва грозната картина на смъртѣта и неопразната красота на военния героизмъ:

Единъ ариергаденъ офицеръ, разстрѣлванъ отъ картечния огънь на руситѣ, губѣше много хора. Напусто искаше той подкрѣпа отъ маршалъ Нея. Досущъ неразбирайки мълчанието му, той отича при него: «Отъ 500-тѣхъ човѣка, що имахъ прѣди 2 часа, 400 сж вече мрѣтви», живо каза той. *«Трагиститъ не оставятъ своитѣ гробове, — студено отговори Нея, — и когато единъ отъ тѣхъ дума: «Брате, трѣбва да се мре» другъ повтаря: «Да се мре трѣбва!» Офицерътъ се върна на поста си. Едва що го зае, повтаряйки съ тѣжа: «Брате, трѣбва да се мре», когато срашенъ гласъ му отвърна: «Да се мре трѣбва!» Това бѣ гласа на Нея. Дълго маршалътъ стоеше на опашката на ариергарда, когото насърчаваше съ доблестния си примѣръ...*

Съ шѣпа хора — кадѣръ на арминѣтѣ, които продължиха борбата още 3 години — Наполеонъ избѣга къмъ Витебскъ. Цѣлиятъ му пѣтъ бѣ обсеянъ съ трупове на хора, погинали отъ гладъ и студъ. Виждайки пълната гибель на Великата си армия, Наполеонъ рѣши, най-сетнѣ, да извѣсти Франция и Европа за постигнатата го катастрофа, и замина за Парижъ. Въ Вилна достигнаха само 4,300 ч., а минаха Нѣманъ обратно само 1000 *вгоржжени съ 9 ор.*, — жалки останки отъ главната армия, която броеше 380 х ч!

Никога други пѣтъ врагъ не е билъ прѣслѣдванъ тъй дѣятелно и въ такива широки размѣри, както въ този знаменитъ походъ. Дѣйността на рускитѣ генерали при гонидбата ни удивлява. Въ ноември и декември, всрѣдъ снѣгове и ледове, при недостатъчно междуселски пѣтища и голѣми прѣчки по прѣхраната — да прѣслѣдвашъ врага безспирно цѣли 50 дена наредъ и на разстояние по-вече отъ 1000 км. — това е *безпримѣрно*.

Безпримѣрни бѣха и плодетѣ отъ грознитѣ усилия на братския народъ: безъ да броимъ плѣнитѣ, по вече отъ 250 х. юнака отъ великата армия на европейското нашествие успокоиха се навѣки по безкрайната руска равнина. Въ половината на декемврий, само 6 мѣсеца слѣдъ началото на войната, *ни единъ вгоржженъ неприятель не остана въ рускитѣ прѣдѣли*. Непоколебимото и велико рѣшение на царя и руския народъ бѣ напълно осъществено; руското царство избавено; великата борба, която руситѣ гордо и справедливо зоватъ *«Отечествена война»*, блѣскаво завършена.

Чувствавамъ, че блѣдно очѣтахъ дивния подвигъ на великия братски народъ. Все пѣкъ успѣхъ, струва ми се, да покажа, че той се дължи на мощенъ *националенъ духъ*, непоколебимъ *патриотизмъ*, трогателно *единство*, нестѣкрущима *доблестъ*.

Дръзкиятъ великанъ изтрѣпна: за първи пѣтъ бѣ *наложена върху него ржката на по-силния духомъ противникъ*. Той почувствува смъртоносна рана, която му нанесе съ всичка сила не-

ликия народъ. Почувствува я, падна и бавно угасна въ далечния океанъ, като него великъ, мощенъ, неукроимъ...

Наближава 100 годишнината отъ ония велики дни, тъй пълни съ слава и безмъртн дѣла. Потомцитѣ ще чествуватъ тържествено тая свѣтла годишнина. Гледайки старитѣ прославени знамена, съ гордостъ ще си спомнятъ източника на тая слава — *героизма и самоотвержеността* на непоколебимитѣ си прадѣди. Тѣ ще си спомнятъ съ дълбока признателностъ, че тѣмъ дължатъ великото царство, силна опора на славянския миръ, чийто свободни граждани сж днесъ: *«Великое прошедшее родило великое настоящее»* (Бѣлински). И тоя великъ и милъ споменъ ще повдигне духа имъ, ще стопли сърдцата имъ, ще укрѣпи вѣрата въ силитѣ имъ и ще имъ посочи ясно пътя на свещения дългъ и отечествената добродѣтел!

Сърдечна признателностъ къмъ славнитѣ защитници на Русия въ тежката 1812 г. дължимъ и ние, синове на *разпокъсана и мноюстрадална България*:

Съ дивната си самоотверженостъ, тѣ ни назидаватъ, *какъ се мре съ честъ за родината мила*;

Съ необоримото краснорѣчие на великитѣ си дѣла, тѣ ни показватъ нагледно, съ каква титанична борба, съ каква грозна кръвнина се издигаатъ царства силни и дълговѣчни;

Избавата на Русия е неразривно свързана съ възвишения подвигъ на тѣхнитѣ *доблестни внуци*, които проливаха потоци кръвъ по благодатнитѣ плѣвенски хълмове и балкански долини, — *«кладбища удалцовъ»*. Не признавайки ни трудове, ни прѣгради, ни опасности, тѣ *съкрушиха въковния опустошителъ на отечественитѣ земи* и долетѣха подъ стѣнитѣ на прѣстолния му градъ. И въ свѣтлия день, що чествуваме тържествено, съ *благородна кръвъ очертана завѣтнитѣ граници на цѣлокупното българско отечество*. За него паднаха славно и безброй български синове, — юнаци; минаха подъ ножъ агарянски много невинни дѣчица, майки, моми и старци — народни мъченици.

Тая *кръвъ*, свещена за всѣки българинъ, остана на земята като *писанъ навѣки завѣтъ да се биемъ за свободата на измъчената, окървавена, обезлюдена татковина. Да се биемъ*, додѣ кипи българска кръвъ въ жилитѣ ни, туптатъ юнашки сърдца въ гръдитѣ ни, има буйна глава на раменѣтъ ни и поне една ржка, що може да държи сабя или ножъ:

За бойното поле ний да ламтимъ

Дѣ бихме паднали, катъ летимъ,

Дѣ всрѣдъ шума, великитѣ прѣмежди

Стояла би прѣдъ нашия смаянъ взоръ

Велика цѣль съ великитѣ прѣмежди! (И. Вазовъ).

София, 12. I. 1912.